

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ

ВАЖКОВИХОВУВАНИХ ПІДЛІТКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ

А. МАКАРЕНКА ТА В. СУХОМЛИНСЬКОГО

СИЛКІНА С. А.

УДК 376.58+37(091)(477)

МОЛОДЕ покоління в усі часи було й залишається важливою соціальною групою. У зв'язку з цим вихованню підлітків завжди приділялась особлива увага. Саме тому поява відхилень у поведінці дітей спровокувала вчених на пошук ефективних методів та шляхів виховання, які б сприяли виправленню їхньої поведінки. Першими в цьому відношенні виступили такі радянські педагоги і психологи, як Л. Виготський [4], Т. Коннікова [1], Е. Натанзон [14], Л. Славіна [16], С. Шацький [21]. Особливе місце у вирішенні цієї проблеми займають наукові доробки А. Макаренка та В. Сухомлинського.

На сучасному етапі розвитку соціально-педагогічної науки до вивчення цієї проблеми долучилися Т. Лодкіна [6], Ю. Василькова, Т. Василькова [2], В. Оржеховська [15], А. Капська [12].

Зазначимо, що організація ефективного виховного процесу з важковиховуваними підлітками в умовах сьогодення стає неможливою без урахування досвіду провідних науковців у цьому напрямі. Тому мета статті полягає в здійсненні аналізу педагогічної спадщини А. Макаренка

і В. Сухомлинського щодо проблеми виховання важковиховуваних підлітків. Виходячи з окресленої нами мети, основними завдання стануть: 1) розглянути досвід виховної роботи А. Макаренка з важковиховуваними учнями; 2) проаналізувати принципи виховної роботи з „важкими” дітьми, які запропонував В. Сухомлинський.

Незважаючи на існування великого фонду праць, серед вітчизняних і зарубіжних науковців немає єдності в розумінні феномену важковиховуваності. Спираючись на зміст існуючих термінологічних понять, найбільш доцільним та змістовно повним, на нашу думку, є твердження про те, що „важковиховуваність” становить специфічну поведінку дитини, яка проявляється в опорі на педагогічні, виховні та соціально-педагогічні впливи. Вона породжена причинами соціального чи психологічного характеру та ускладнює процеси соціалізації та адаптації дитини в соціумі.

Питання відхилень у поведінці молодого покоління хвилювало багатьох учених, але велику увагу у своїх дослідженнях вихованню важковиховуваних учнів приділяли такі відомі класики української педагогіки, як А. Макаренко [8] та В. Сухомлинський [18], досвід яких і сьогодні залишається актуальним.

Особливе місце в розробці проблеми „важких” дітей належить саме А. Макаренку, який зробив значний внесок у теорію й методику виховання та перевиховання дітей, описавши свій практичний досвід роботи в умовах колонії для дітей-правопорушників у таких книгах, як „Педагогічна поема” [7] та „Прапори на баштах” [11].

Сутність і принципи теоретичних підходів А. Макаренка щодо виховання важких дітей розкривалися через проектування позитивних та пробудження творчих якостей особистості, організації поведінки, що відповідає нормам суспільної моралі на засадах гуманного поєднання вимогливості до дитини з повагою й довірою до неї [20, с. 423–424].

Говорячи про результати виховної роботи, педагог стверджував, що вони залежать саме від змісту, який визначається метою виховання. Під останнім він розумів „програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю увесь зміст особистості, тобто і характер зовнішніх проявів і внутрішньої упевненості, і політичне виховання, і знання – усю картину людської особистості” [9, с. 45].

Аналізуючи праці педагога, простежимо, що головне завдання виховання він убачав у „виправленні” душ важковиховуваних учнів, розглядаючи це як передумову підготовки їх до нормального життя в соціумі [20]. Досягти цієї мети А. Макаренко намагався за допомогою створення низки широко відомих методів виховання, серед яких були: метод „вибуху”, покарання та заохочення, формування громадської думки, поєднання поваги з вимогливістю, створення позитивних традицій, використання змагань та інші [12].

Усе ж у процесі виховної діяльності з важковиховуваними підлітками особливого значення набуває запропонований

А. Макаренком принцип виховання в колективі, який допомагав у дитини з відхиленнями в поведінці пробудити почуття відповідальності. Загалом педагог розглядав колектив як „цілеспрямовану групу особистостей, об'єднаних суспільно значущими цілями, які перебувають у відносинах взаємної відповідальності” [3, с. 19]. Основні умови функціонування колективу педагог убачав у процесі руху, який є одним з основних законів його життя; поєднання впливу педагога й колективу на особистість важковиховуваного учня; установлення відносин відповідальної залежності, як підґрунтя згуртування колективу й важливого чинника його впливу на особистість; визначення суспільно значущої та захопливої для дітей перспективи; залучення важковиховуваних дітей до спільної діяльності з її реалізації; послідовне дотримання принципу самоврядування, змагальності у всіх справах [10].

Особливого значення педагог надавав питанням фізичного й естетичного виховання важковиховуваних дітей. Саме естетична краса, на думку А. Макаренка, сприяє розвитку емоційно-вольової сфери особистості учня, допомагає інтелектуальному зростанню, а також є ефективним способом реабілітації. Серед потужних засобів естетичного виховання, які він описав, були хор, оркестр, кіно, театр, клубна робота, читання художньої літератури, заняття образотворчим мистецтвом [20, с. 424].

Невід'ємною часткою виховної системи педагога була саме працетерапія, яку він поєднував з навчальною діяльністю, грою та спортом. Звертаючись до цього аспекту, ми знову ж таки зіштовхуємося з поняттям почуття відповідальності, яке проходить через усю систему, запропоновану

А. Макаренком. Саме почуття відповідальності і є своєрідним провідником на шляху до перевиховання важковиховуваних дітей.

Описаний педагогом досвід дає нам змогу констатувати і той факт, що він розробив методику виховання дитини в сім'ї. В її основі містяться рекомендації батькам, які зіштовхнулись з важковиховуваністю своєї дитини. Педагог наголошує про необхідність підбору правильних методів виховання, акцентує увагу на здатності батьків аналізувати дитяче життя, про необхідність усвідомлення, кого вони хочуть виховати. Усе це свідчить про те, що А. Макаренко на шляху перевиховання важковиховуваної дитини особливого значення надавав і педагогам, і сім'ї.

Своєю чергою, у працях В. Сухомлинського виховання важковиховуваних учнів також займає одне з центральних місць. Педагог визначає його як захисне виховання, або коригувальне, яке входить до складу лікувальної педагогіки.

Основним його завданням, на думку В. Сухомлинського, є необхідність створення умов для всебічного розвитку важкої дитини, зміцнення її здоров'я, розвиток емоційно-духовної сфери, моральності та самовиховної активності. Конкретні цілі й завдання коригування, а також методи та прийоми педагогічного впливу визначаються в кожному конкретному випадку видом і типом відхилень у поведінці [5, с. 151–152].

Займаючись проблемою виховання важковиховуваних учнів упродовж багатьох років, В. Сухомлинський сформулював основні принципи системи роботи з такими дітьми.

Першим є принцип гуманного підходу. Учений уважав виховання малоздібних та важковиховуваних дітей у школі „справжнім екзаменом на гуманність” [19, с. 505].

Основою лікувальної педагогіки, за твердженням педагога, є віра в можливість й сили дитини, збереження людської гідності, утвердження в людині поваги до себе, виховання в неї тонкої чутливості до добра і зла.

Індивідуально-диференційований підхід до учнів залежно від характеру їхніх відхилень у навчанні та поведінці є другим принципом виховання. В. Сухомлинський одним із перших виступив на захист ідеї індивідуалізації в навчальному процесі, стверджуючи, що немає й не може бути двох однакових дітей за способом сприйняття навколишнього світу, особливостями мислення. Педагог наголошував, що виховна робота з важковиховуваними дітьми має системний характер. Особистість такого учня повинна ретельно вивчатися, і тільки після цього мають підбиратися відповідні форми, методи та засоби виховного впливу.

В. Сухомлинський був глибоко переконаний, що всі невдачі, які спіткають педагогів у процесі виховання важких дітей, є наслідком стандартного мислення, а також неправильної думки, що всі діти з відхиленнями у поведінці – однакові, отже, працювати з ними можна за вже відпрацьованою схемою.

Третій принцип базується на взаємодії педагога із сім'єю. В. Сухомлинський наголошував, що лише разом із сім'єю, спільним пошуком шляхів і способів впливу на дитину можна досягти певних результатів у вихованні важковиховуваної та малоздібної дитини. Загалом інституту сім'ї в педагогічній спадщині В. Сухомлинського відведено особливу увагу. На його думку, розпочинаючи роботу з важковиховуваною дитиною, у першу чергу, слід звернутися до вивчення атмосфери, яка панує в сім'ї, дослідити особливості виховання батьками, адже найчастіше причини такої поведінки

криються саме в нездоровій сімейній ситуації [19, с. 152–153].

Важливого значення для організації виховної роботи з важковиховуваними учнями набуває запропонована педагогом технологія подолання цього відхилення. Вона включає такі положення:

1. Укріпляти в дитині віру в саму себе й терпляче чекати, коли станеться хоча б маленька зміна в її розумовій діяльності.

2. Від успіху до успіху – у цьому є сутність розумового виховання важковиховуваної дитини.

3. Підтримувати позицію діяльності дитини, стимулювати її пізнавальну діяльність. Якщо їй щось не вдалося сьогодні, то не лаяти, не шокувати її „двійкою”. Не слід оцінювати її результати згідно з інструкцією про оцінку успішності. Така дитина потребує інших критеріїв оцінювання.

4. Намагатися, щоб дитина не опинялася в безвихідному становищі, безнадії.

5. Проявляти виняткову уважність і терплячість на уроці, де важка дитина знаходиться поруч з більш здібними дітьми. Жодним словом, жодним жестом не можна дати їй відчуття, що вчитель перестав вірити в її майбутнє.

6. Прагнути, щоб на кожному уроці важка дитина робила якийсь, нехай незначний, крок на шляху до пізнання.

7. Не боятися того, що протягом кількох тижнів, а, можливо, і місяців важковиховувана дитина виконує завдання меншої складності, ніж основна маса учнів. Оцінювати успіхи дитини та не критикувати її за невдачі [13, с. 146–147].

Як і А. Макаренко, В. Сухомлинський надавав особливого значення емоційно-естетичному та духовному вихованню. Найкращими засобами на шляху до пробудження духовного інтересу важковиховуваної дитини педагог уважав етичні бесіди, книги, казки, природу, музику.

Важливим, на думку В. Сухомлинського, є й організація самовиховання важковиховуваної дитини, яка допоможе сформувати позитивні морально-етичні якості особистості, вміння прислухатися до інших. Уся без винятку виховна діяльність з такою категорією дітей, на думку педагога, має бути спрямована на пробудження внутрішньої роботи розуму та серця дитини [18, с. 552].

Отже, аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка та В. Сухомлинського дав нам змогу окреслити найбільш важливі та цінні настанови для виховної роботи з важковиховуваними підлітками. Незважаючи на те, що погляди педагогів різняться в багатьох аспектах, усе ж вони майже одноставно підкреслюють, що важливу роль у вихованні важковиховуваних дітей мають відігравати спільні зусилля школи та сім'ї, включення дитини в колектив однолітків, а також дотримання принципу індивідуального підходу та відмова від шаблонів.

Запропоновані радянськими педагогами постулати й сьогодні залишаються актуальними. Вони становлять безцінний досвід, який ураховують у своїй діяльності сучасні педагоги – і теоретики, і практики, що й дає підстави для проведення подальших досліджень у окресленому напрямі.

Література

1. **Божович Л. И.** Личность и ее формирование в детском возрасте. (Психологическое исследование) / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.

2. **Василькова Ю. В.** Социальная педагогика: Курс лекций : учеб. пособие для студентов пед. вузов и колледжей / Ю. В. Василькова, Т. А. Василькова. – М. : Издат. центр „Академия”, 1999. – 440 с.

3. **Іващенко К. В.** Виховання „важких” дітей у педагогічних системах

- С. Т. Шацького та А. С. Макаренка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / К. В. Іващенко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 20 с.
- 4. Касвинов С. Г.** Система Выготского. – Кн. 1: Обучение и развитие детей и подростков / С. Г. Касвинов. – Харьков : Райдер, 2013. – 460 с.
- 5. Кушнір В.** Сухомлинський про виховання „важких” дітей / В. Кушнір // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2005. – Вип. 14. – С. 149–155.
- 6. Лодкина Т. В.** Социальная педагогика. Защита семьи и детства / Т. В. Лодкина. – 4-е изд., стер. – М. : Издат. центр „Академия”, 2009. – 208 с.
- 7. Макаренко А. С.** Педагогическая поэма / А. С. Макаренко ; сост., вступ. ст., примеч., пояснения С. Невская. – М. : ИТРК, 2003. – 736 с.
- 8. Макаренко А. С.** Методика организации воспитательного процесса / А. С. Макаренко // Макаренко А. С. Пед. соч. : в 8 т. / сост. Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – С. 267–329.
- 9. Макаренко А. С.** О воспитании / А. С. Макаренко ; вступ. ст. В. С. Хелемендрик. – М. : Политиздат, 1990. – 414 с.
- 10. Макаренко А. С.** Сегодня: новые материалы, исследования, опыт / А. С. Макаренко. – Н. Новгород, 1992. – 207 с.
- 11. Макаренко А. С.** Флаги на башнях / А. С. Макаренко. – М. : Правда, 1983. – 480 с.
- 12. Максимюк С. П.** Педагогіка : навч. посіб. / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2005. – 667 с.
- 13. Мардахаев Л. В.** Социальная педагогика : учебник / Л. В. Мардахаев. – М. : Гардарики, 2005. – 269 с.
- 14. Натанзон Э. Ш.** Трудный школьник и педагогический коллектив : пособие для учителя / Э. Ш. Натанзон. – М. : Просвещение, 1984. – 96 с.
- 15. Оржеховська В. М.** Профілактика порушень серед неповнолітніх : навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська. – К. : „ВіАН”, 1996. – 352 с.
- 16. Славина Л. С.** Трудные дети : избр. психол. тр. / Л. С. Славина ; ред. В. Э. Чудновский. – М. : МПСИ; Воронеж : Модэк, 2006. – 492 с.
- 17. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – 5-те вид. переробл. та доп. – К. : Центр учб. л-ри, 2011 – 488 с.**
- 18. Сухомлинский В. А.** Избранные педагогические сочинения : в 5 т. / В. А. Сухомлинский. – К., 1985. – Т. 4.
- 19. Сухомлинський В. О.** Вибрані твори : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. Павлівська середня школа. Розмова з молодим директором. – 640 с.
- 20. Творче використання ідей видатного педагога А. С. Макаренка в сучасних умовах у роботі з важковиховуваними учнями молодшого шкільного віку / Т. Б. Гніда // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 423–428.**
- 21. Теория и практика школьных воспитательных систем/ред. Л. И. Новикова. – М. : Новая шк., 1996. – 160 с.**

***

Силкіна С. А. Проблема виховання важковиховуваних підлітків у педагогічній спадщині А. Макаренка та В. Сухомлинського

Статтю присвячено аналізу педагогічного досвіду А. Макаренка і В. Сухомлинського щодо виховання важковиховуваних підлітків. Автор звертається до праць видатних радянських педагогів, розкриваючи теоретичні засади виховання дітей з девіантною поведінкою.

Розглянуто основні методи виховання „важких” учнів, які були розроблені та впроваджені на практиці А. Макаренко.

Також автор звертається до виховної системи педагога, провідне місце в якій належить фізичному, естетичному вихованню, а також працетерапії. Особливу увагу приділено методиці виховання „важких” дітей у сім’ї. Розкрито сформульовані В. Сухомлинським основні принципи системи роботи з важковиховуваними учнями, а також технологію подолання цього відхилення.

Ключові слова: „важковиховуваність”, колектив, гуманний підхід, індивідуально-диференційований підхід.

Сылкина С. А. Проблема воспитания трудновоспитуемых подростков в педагогическом наследии А. Макаренко и В. Сухомлинского

Статья посвящена анализу педагогического опыта А. Макаренко и В. Сухомлинского в воспитании трудновоспитуемых подростков. Автор обращается к трудам выдающихся советских педагогов, раскрывающая теоретические основы воспитания детей с отклоняющимся поведением.

Рассмотрены основные методы воспитания „трудных” учащихся, которые были разработаны и внедрены на практике А. Макаренко. Также автор обращается к воспитательной системе педагога, ведущее место в которой принадлежит физическому, эстетическому воспитанию, а также трудотерапии. Особое внимание уделено методике воспитания „трудных” детей в семье. Раскрыты сформулированные В. Сухомлинским основные принципы системы работы с трудновоспитуемыми учащимися, а также технологию преодоления данного отклонения.

Ключевые слова: „трудновоспитуемость”, коллектив, гуманный подход, индивидуально-дифференцированный подход.

Sylkin S. The problem of education of problem teenagers in the pedagogical heritage of A. Makarenko and V. Sukhomlinsky

The article is devoted to the analysis of pedagogical experience of A. Makarenko and V. Sukhomlinsky on education of problem teenagers. The author refers to the works of the outstanding Soviet pedagogues, revealing the theoretical foundations of education of children with the rejected behavior.

Thus, in particular the publication examines the basic methods of upbringing of "difficult" students, which were developed and introduced in practice of A. Makarenko. The author also appeals to the educational system of the teacher, leading role in which belongs to the physical, aesthetic education and labor therapy. Special attention is paid to the methods of upbringing of "difficult" children in the family. The author reveals to be formulated. Sukhomlinsky the basic principles of the system of work with students with behavioural problems, as well as the technology of overcoming this rejection.

Keywords: „trudnovospituemyh”, collective, humane approach, individually-differentiated approach.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2016 р.

Прийнято до друку 20.05.2016 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Ваховський Л.Ц.